

| **Prikazi / Reviews** |

HRVATSKI ROMANTIČARSKI PUTOPIS IZ POLJSKE PERSPEKTIVE

Krystyna Pieniążek-Marković: *Smak drogi. Podróże chorwackiego romantyzmu (1839-1860)*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2023. str. 309.

UDK: 821.163.42-992

DOI: 10.15291/csi.4813

Znanstvena monografija Krystyne Pieniążek-Marković pod poljskim naslovom *Smak drogi. Podróże chorwackiego romantyzmu (1839–1860) / Okus puta. Putovanja hrvatskog romantizma (1839–1860)* pravi je novitet u poljskoj i hrvatskoj književnoj znanosti. Novitet monografije u poljskom kontekstu odnosi se na izbor istraživačkog polja i primijenjenu metodologiju istraživanja. Novitet u hrvatskom kontekstu odnosi se prije svega na metodologiju jer naravno ova monografija nije prva knjiga koja se bavi putopisnom prozom, ali je prva knjiga koja se bavi putopisnom prozom romantizma na taj način. Ima više radova posvećenih putopisu i objavljenih u matičnoj kroatistici. Nezaobilazne su knjige o istoj problematici napisali Ante Franić *Hrvatski putopisi romantizma* (Zadar 1983) i Dean Duda *Hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr* (Zagreb 1998). Postoji niz autora koji su objavili radove o putopisima kraće od knjiga, ali ne manje važne, među njima se nalaze studije koje su potpisali Vlaho Bogišić, Josipa Dragičević, Ivo Frangeš, Ivan Pederin, Božidar Petrač, Mirko Tomasović, Milorad Živančević. Svi radovi nalaze se u predmetnoj literaturi knjige i obilno su u njoj citirani. Za matičnu kroatistiku može se pokazati zanimljivim znanstveni prosek Krystyne Pieniążek-Marković koja u svojim istraživanjima spaja tradicionalno hermeneutičko čitanje s najrecentnijim modusima književnoznanstvenih istraživanja i filološke analize nakon tzv. prostornog obrata (*spatial turn*), naime s *travel studies*, intimistikom, imagologijom, kulturnom geografijom, studijama sjećanja/pamćenja (*memory studies*), s postkolonijalnom kritikom, uzima u obzir unutar-kulturne i međukulturne interakcije, identitetsku problematiku, poseže za radovima istraživača koji se bave antropologijom putovanja i antropologijom turizma. Razvija svoju geopoetičku metodu – a geopoetika je u poljskoj humanistici postala jedna istraživačka orijentacija, skoro poddisciplina književne znanosti – već godinama, i

to se zorno u knjizi vidi. Zato je metodološki i jezično monografija vrlo impresivna. Naravno, nisam dovoljno kompetentan da pišem kakvo će značenje imati monografija za matičnu kroatistiku, ali budući da je prevedena na engleski i uskoro će izaći kod nizozemskog izdavača Brill pod naslovom *The Flavour of the Road Travels in Croatian Romanticism (1839–1860)*, to će sami hrvatski stručnjaci moći procijeniti. Čini se da će to biti ujedno i prva knjiga o hrvatskom putopisu romantizma dostupna na engleskom jeziku. Moja perspektiva i moje čitanje perspektiva je i čitanje inozemnog kroatista.

Krystyna Pieniążek-Marković jedna je od najistaknutijih poljskih kroatistica i kroatista, književna znanstvenica te interpretatorica hrvatske kulture i književnosti, poznata u struci kao autorica važnih znanstvenih monografija posvećenih hrvatskom pjesništvu 20. stoljeća: knjige o Antunu Branku Šimiću – *Twórczość poetycka Antuna Branka Šimicia (Ze studiów nad poezją chorwackiego ekspresjonizmu)*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2000 – koja je prevedena na hrvatski (*Pjesničko stvaralaštvo Antuna Branka Šimicia*, Matica hrvatska, Zagreb 2000) i nagrađena u Hrvatskoj te u poljskoj slavistici, zatim unikatne u poljskoj slavistici monografije o suvremenom hrvatskom pjesništvu („Ja” – *człowiek i świat w najnowszej poezji chorwackiej (1990–2010)* / „Ja” – *čovjek i svijet u najnovijem hrvatskom pjesništvu (1990–2010)*), Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2011) – unikatne zato što se nitko u Poljskoj ne bavi pjesništvom na taj način i ne daje sintetičke prikaze lirskog stvaralaštva.

Putopis kao tema novih istraživanja Krystyne Pieniążek-Marković, nakon njezine dosadašnje uže specijalizacije, donekle iznenađuje, odnosno nije nastavak njezina dosadašnjeg puta. Iznenađuje ne samo zbog promjene i žanrovskog i književnopovijesnog konteksta kojim se poljska kroatistica bavi nego i relativno slabe recepcije te skromnog mjesta koje istraživana putopisna proza zauzima u književnoj historiografiji, pogotovo u poljskoj književnoj kroatistici. Poznajući dosadašnji opus autorice, njezin je izbor teme morao buditi čuđenje, međutim čitanje monografije dokazalo je da je taj izbor bio opravdan i takva monografija itekako potrebna. Knjiga može potaknuti daljnja komparatistička istraživanja i važna je ne samo na području kroatistike, slavistike ili književne znanosti. Monografija može zainteresirati druge inozemne filologe, prije svega germaniste i talijaniste, te predstavnike drugih znanstvenih disciplina, povjesničare, politologe, etnografe, sociologe, folkloriste itd. U svojim putopisima hrvatski pisci opisuju različite krajeve, ne samo mjesta na kojima žive južni Slaveni nego i mjesta s kojima su Hrvati bili oduvijek vrlo snažno povezani, naime Italiju i Austriju, tražeći i tamo slavenske tragove. Zanima ih cijela stvarnost s kojom se susreću za vrijeme svojih putovanja. Bave se različitim aspektima promatrane zbilje, pitanjima političke, društvene, vjerske, kulturne, književne naravi, promatraju

svakodnevni život, način života ljudi, što se odražava u analizama, a posebno mjesto Krystyna Pieniążek-Marković posvećuje kulinarstvu, vještini pripremanja jela, njezova konzumiranja, videći u tome snažan nositelj, kôd i znak šire kulture. Knjiga je važna u poljskoj znanosti jer govori o nepoznatim kulturnim fenomenima i na taj način pridonosi poznavanju hrvatske kulturne baštine u Poljskoj, a kako će uskoro izaći na engleskom, bit će zapravo jedini izvor znanja o fenomenu hrvatske putopisne proze u svijetu.

Značenje i uloga putopisa u 19. stoljeću vrlo su važni u procesu razvoja nacionalnih književnosti i kultura. Krystyna Pieniążek-Marković primjećuje da „[p]rocvat hrvatske putopisne proze poklapa se s općeevropskom popularnošću putovanja na koja su išli nemirni pojedinci u doba predromantizma i romantizma (Johann Wolfgang Goethe, George Byron, François-René de Chateaubriand, Stendhal, Victor Hugo, Aleksander Dumas, Alphonse de Lamartine i dr.) te s popularnošću njihovih putopisnih relacija koje su bile poznate također kod Hrvata”. Takva su putovanja imala također za cilj širenje svog kulturnog utjecaja, određivanje granica vlastitog imaginarnog teritorija i bogaćenje vlastite kulture vrijednostima koje su u njoj nedostajale. Na taj aspekt intelektualnih putovanja u druge države skreće se pozornost u postkolonijalnim studijima. Ova funkcija putopisne proze podsjeća na ulogu prijevodne književnosti u doba romantizma i formiranja nacionalnih kultura ne samo kod malih naroda i nacija. No u analiziranim putopisima toga nema. Pogotovo u odnosu na Bosnu kojoj je posvećeno najviše mjesta. Oni više podsjećaju na opis koji tematizira sudar civilizacija i kulturni šok koji doživljava hrvatski putnik, pripadnik zapadnog društva koji dolazi u posjet svom istočnom susjedu.

Hrvatska kultura i književnost mogu se nesumnjivo pohvaliti kulturnom baštinom i postignućima najbogatijim kod južnih Slavena. Romantizam u Europi iznimno je važan jer se u to doba izgrađuju modeli književnosti i nacionalne kulture, definira nacionalni identitet u njegovu današnjem razumijevanju, nacionalna zajednica i njezine granice, koju je u velikoj, možda čak presudnoj mjeri, stvorila književnost, također putopisna proza. Zato je nastao pojam „književne nacije”, ali također „književnog nacionalizma” (tom problematikom bavile su se, među ostalim, Suzana Coha, Marina Protrka-Štimec i Ivana Žužul). Dok nisu opisane u književnosti i uvedene u kulturu, nacija, njezine odrednice i teritorij ne postoje u svijesti određene zajednice, što je bilo jasno već u doba ranog novovjekovlja i što je vidljivo u navedenom u knjizi renesansnom djelu predstavnika hrvatske renesanse, u *Planinama* Petra Zoranića koji je žalio nad rasutom baštinom. Monografija Krystyne Pieniążek-Marković evidentno pokazuje za naciju formativnu ulogu putopisne proze i književnosti uopće koja je u hrvatskom slučaju još evidentnija s obzirom na višestoljetnu ovisnost o drugima, vi-

šestoljetnu podjelu Hrvatske na nekoliko organizama koji su bili dijelovi nekadašnjih imperija i zato književnost i kultura u takvim zajednicama moraju vršiti druge funkcije, netipične za književnost i kulturu, funkcije kojih su oslobođene velike kulture, obično imperijalnih država. Mora, dakle, služiti društvu, mora braniti društvo pred kolonizacijom i osvajanjem. Ovo je dio zajedničke povijesti Poljske i Hrvatske. Obje su zajednice opstale zahvaljujući kulturi. Obje su zajednice imale dovoljno veliku i drukčiju kulturnu baštinu od većih i jačih susjeda, koji su ih fizički osvojili, da bi opstale i pružile otpor. Ewa Thompson u knjizi *Imperial Knowledge: Russian Literature and Colonialism* (2000) razlikuje dvije vrste nacionalizma: agresivan nacionalizam, koji nameće Drugom identitet i želi zauzeti teritorij Drugog, i obrambeni nacionalizam, koji ima u cilju zaštititi identitet. I hrvatski i poljski nacionalizam u 19. stoljeću, u situaciji u kojoj se nalaze oba naroda, vrši obrambenu funkciju.

Na dosadašnji je slab interes u poljskoj slavistici za istraživanje hrvatske putopisne književnosti utjecala njezina osporavana umjetnička vrijednost (s iznimkama poput Nemčića čije se *Putositnice* smatra najboljim tekstom putopisnog karaktera premda je njegova literarnost upitna i za samog autora). Poljski slavisti više su se zanimali za razdoblja u kojima nastaju umjetnička djela na visokoj estetskoj razini, iz razdoblja renesanse, baroka, moderne, avangarde i naravno suvremene književnosti, dakle iz razdoblja kad je književnost bila u većoj mjeri autonomna, kad nije bila podređena u tolikoj mjeri različitim ideologijama, izvanknjiževnim funkcijama. Današnju znanost o književnosti, nakon kulturnog zaokreta, upravo to zanima. Više se ne misli u kategorijama da nešto ne vrijedi istraživati zbog manje umjetničke vrijednosti. Ideološki naboj, izvanknjiževne funkcije književnosti (i ne samo književnosti jer se pomoću aparata koji je prije služio za interpretaciju i istraživanje tzv. lijepe književnosti, za koju je estetska funkcija bila primarna, danas istražuje sve tipove tekstova) našle su se u fokusu interesa suvremene humanistike.

Krystyna Pieniżek-Marković s jedne strane bira temu knjige u skladu s trenutnim stanjem i aktualnim trendovima u humanističkim znanostima, s druge strane pristupa tomu na klasičan način, provodeći suptilne i detaljne književnoznanstvene analize, lišene vidljive subjektivnosti, ideološke pozadine. Pristupa tekstovima kao književnom djelu. Analizira (ne)postojeće književne vrijednosti, bavi se konstrukcijom tekstova dokazujući posjedovano zavidno umijeće interpretacije, ne prvi put jer je to prije pokazala u monografijama posvećenim Antunu Branku Šimiću i suvremenom hrvatskom pjesništvu. Literarnoj kreaciji krajolika kao i imaginarnoj geografiji u knjizi se pristupa kao kulturnom konstrukt. Prostor nije tretiran kao neutralno tlo, on je aktivna snaga koja uvjetuje i oblikuje kulturu. Zbog analiziranog materijala i ograničenja koja on nameće, jer interpretaciju i metodologiju determinira i uvjetuje sam tekst,

knjiga mjestimično poprima karakter kulturološke studije.

U svome radu autorica uzima u obzir najvažnije predstavnike putopisne proze iz razdoblja romantizma, naime Ivana Trnskog, Matiju Mažuranića, Stanka Vraza, Antuna Nemčića Gostovinskog, Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Adolfa Vebera Tkalčevića te bosanske franjevence Grgu Martića, Ivana Frana Jukića te analizira njihove najvažnije tekstove koje pripadaju toj vrsti književnosti. Nisu svi zastupljeni autori pisci ili književnici, što je simptomatično za cijeli hrvatski romantizam i hrvatski narodni preporod. Književno stvaralaštvo u to vrijeme bilo je podređeno misiji stvaranja zajedničkog književnog jezika, književnosti i kulture, odnosno, kako primjećuje autorica, „rodoljubnim, didaktičkim i prosvjetiteljskim ciljevima” te ispunjeno „arkadijsko-idiličnim slikama složne nacije koja živi u lijepom i plodnom kraju” i, kako istodobno naglašava, imalo je „ideologizirani karakter”. O tome kako su analizirani tekstovi bili ideologizirani rječito svjedoči, među ostalim, definiranje njihova subjekta kao *domorodnog putnika*. Kako ovaj putnik nije morao biti književnik – kao i autori tada pisanih pjesničkih, proznih i dramskih tekstova – estetska funkcija većine djela nije bila primarna. Hrvatska književnost i kultura nisu si mogle dopustiti takav luksuz. Umjetničku vrijednost književnosti razdoblja romantizma s nekoliko iznimaka ne ocjenjuje se previsoko. Antun Nemčić u svojim *Putositnicama*, smatranim najboljim putopisom, autokritički piše „[d]a se naše knjižestvo onako zeleni, kao što na primjer njemačko, to bih ja ovo djelo ili posve vječnim tminam povjerio bio ili izručio ga možebit (...) prijateljskom krugu znanaca”. Za nekoliko istaknutih predstavnika romantizma novi zajednički svima književni jezik nije idiom kojim se služe, a za pisanje književnih djela poznavanje jezika u najsitnije detalje je ključno: Stanko Vraz je Slovenac, Petar Preradović zaboravio je svoj materinji jezik pa mu je bliži na početku njemački u kojem se slobodnije izražava, Dimitrije Demeter je Grk, Ivan i Matija Mažuranić su čakavci koji moraju naučiti štokavsko narječje, a do romantizma tri hrvatska narječja funkcioniraju kao posebni književni idiomi. Zato, na sasvim prirodan i logičan način, dolazi do toga da tekstovi koje je izabrala Krystyna Pieniążek-Marković, njihova umjetnička razina i opseg utječu na karakter monografije, jer one koje su vrijednije pružaju autorici mogućnost da pokaže impozantan dijapazon svojih iznadprosječnih interpretacijskih mogućnosti, iskoristi posjedovanu erudiciju i primijeni u svojim analizama rezultate istraživanja istog tipa pismenosti drugih autora među kojima su poljski, hrvatski i inozemni istraživači u velikom broju te primijeni odgovarajuće istraživačke metode. No primarno u cijeloj knjizi nije pokazivanje i dokazivanje književne kvalitete. Autorica piše da su: „Hrvatska putovanja iz razdoblja od 1836. do 1860. savršen materijal za prezentiranje lokalne varijante romantizma, individualnog subjekta i njegovo doživljavanje sredine u koju dolazi kao i širokog

kulturno-idejnog tla. Kroz analizirane tekstove progovara splet ilirsko-preporodno-romantičarskih tendencija povezanih s prosvjetiteljsko-modernizacijskom misijom”. Samo bih dodao uz to da monografija u velikoj mjeri pomaže bolje razumjeti, čini mi se bolje od „prave” književnosti, logiku razvoja hrvatskog narodnog preporoda. Prikazuje ideološku pozadinu hrvatskog romantizma, posredno baca svjetlo na to zašto je toliko velika razlika između programa i postignutih rezultata hrvatskog narodnog preporoda, odnosno ilirizma, pogotovo u kontekstu projicirane, priželjkivane veće južnoslavenske zajednice.

Monografija se sastoji od pet poglavlja. U svakom od njih predmet su analize tekstovi koji opisuju putovanja u određene krajeve, naime: Dalmaciju, Bosnu, Sloveniju, Italiju i u posljednjem poglavlju riječ je o putovanju na Plitvička jezera. Redosljed je poglavlja u tom smislu kronološki jer prati godine objavljivanja najvažnijih putopisa. Prvi na redu je Ivan Trnski koji odlazi u Dalmaciju i Trst. Moglo bi se reći da putovanje počinje od ključne pokrajine u koju preporodne ideje tek trebaju stići: davno žarište i nukleus starije hrvatske kulture, mediteranska civilizacijska kolijevka hrvatskog identiteta. Zatim čitajući Matiju Mažuranića, Grgu Martića, Ivana Frana Jukića, Ivana Kukuljevića Sakcinskog i Adolfa Vebera Tkalčevića prelazimo u Bosnu, koja zauzima središnju poziciju u knjizi kojoj je posvećeno najviše mjesta i koja je, da podsjetimo na ilirski program, bila također dio zamišljene Velike Ilirije zajedno sa Slovenijom kamo se ide u trećem poglavlju sa Stankom Vrazom (1844). Bosna se pokazuje kulturno drukčija, da ne kažem strana, i to ne samo njezin muslimanski dio. Puno je kulturno bliža u tom kontekstu Italija. Nakon čitanja monografije i hrvatskih putopisa postaje nam jasnije zašto stvaranje veće zajednice južnih Slavena nije bilo moguće.

Hrvatski putopisci kreću na put u potrazi za hrvatskim / ilirskim / slavenskim tragovima. Planiranje svoje budućnosti u 19. stoljeću bilo je pravi izazov za Hrvate. Politički pragmatizam govorio je da je to moguće samo u nekom savezu s drugima. Građenje neke veće zajednice južnih Slavena, koja ne bi bila tako mala i koja je bila u skladu s tada opet popularnim i vladajućim sveslavenskim osjećajem i panslavizmom, čini se logičnim izborom. Iza putopisne književnosti stoji ista intencija kao u drugim djelima razdoblja romantizma – stvaranje zajedničkog prostora, zajedničkog imaginarija, zajedničke književnosti, kulture i jezika, sjedinjenje raspršenih, rastavljenih dijelova hrvatske *domovine*. U doba hrvatskog romantizma u svim književnim vrstama važniji se čini kolektivitet, interesi nacije odnosno zajednice od individualnog što je jedna od bitnijih razlika između hrvatskog i većine drugih europskih romantizama. Krystyna Pieniążek-Marković skreće pozornost na okcidentalizam, čija prisutnost u opisima putovanja ne isključuje istodobnu kritiku zapadne percepcije i predstavljanja prije svega hrvatskih krajeva koje zapadni autori znaju izjednačiti s ostatkom Balkana te u

tom smislu konstatira: „Komplicirane relacije između ovoga što je vlastito i onoga što je strano uzrokuju da istraživanja putovanja prezentiraju znatno precizniju i detaljniju sliku hrvatskih krajeva i Balkana od te slike koju nude u svojim radovima Marija Todorova (*Imaginarni Balkan*), Božidar Jezernik (*Divlja Europa*) ili Sanja Lazarević Radak (*Otkrivanje Balkana*), autora koji su se bavili tekstovima putnika sa Zapada.”

Dodatna je vrlina monografije prijevod na poljski svih citiranih ulomaka analiziranih tekstova, kojih ima prilično puno, kao i radova iz predmetne literature koji nisu dosad bili prevedeni. Prijevodi su savršeni što, uzimajući u obzir koliko je to bio zahtjevan zadatak, treba ovom prilikom naglasiti. Tekstovi nisu posve razumljivi ni izvornom govorniku, nastaju u tek kodificiranom i oblikovanom književnom jeziku. Obiluju teško razumljivim neologizmima, sintagmama i konstrukcijama. Prijevodi čine monografiju potpuno dostupnom poljskom recipijentu. Zahvaljujući tomu za knjigom može posegnuti čitatelj koji ne zna hrvatski jezik što stvara i otvara mogućnosti za daljnja komparatistička istraživanja ne samo na području slavistike ili književne znanosti. Treba također pohvaliti izdavača monografije za njezinu likovnu opremu, od naslovnice preko ilustrativnog materijala koji obogaćuje sadržaj knjige, kazala imena, prijeloma, papira i fonta teksta što itekako vrlo pozitivno utječe na doživljaj i čitanje knjige.

Prateći „okuse puta”, znanstvena monografija Krystyne Pieniążek-Marković toliko je bogata perspektivama koje nudi u pogledu na široki opseg zahvaćene građe da će zasigurno svaki čitatelj zainteresiran za temu putovanja i putopisa naći u njoj nešto što će ispuniti njegova očekivanja i ugoditi njegovu ukusu.

Leszek Małczak